

Kozák Dániel (1980) klasszika-filológus, az ELTE BTK Latin Tanszékének oktatója. Kutatási területe az Augustus- és a Flavius-kor római irodalma.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Szemtanúk a trójai háborúról* (recenzió, 2013/4).

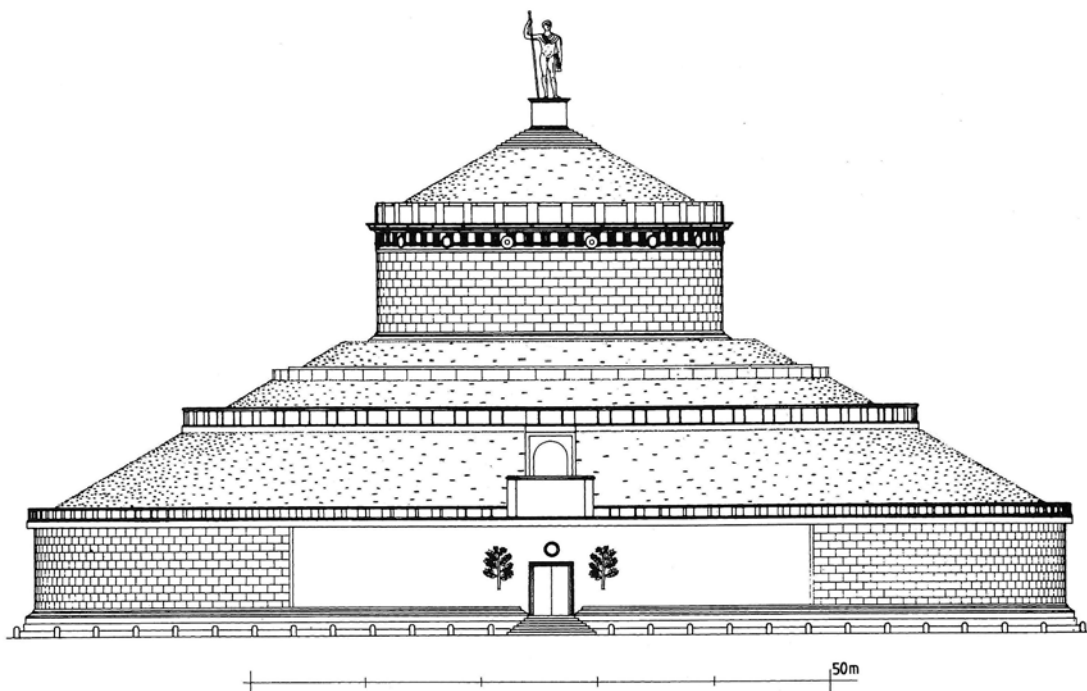
Isteni önéletrajz

A *Res gestae divi Augusti* műfajai és kontextusai

Kozák Dániel

Augustus minden bizonnyal a saját politikai arculatát – ma úgy mondanánk: *brandjét* – a legtudatosabban és a legváltozatosabb eszközökkel építő és alakító közszereplő volt az ókori Rómában, sőt talán az egész antik világban. Az arculatépítés legalapvetőbb eszköze a név, a C. Octavius néven született politikus pedig pályafutása során többször is igen radikálisan igazította nevét aktuális céljaihoz. Adoptálását követően, úgy tűnik, csak rövid ideig használta a római konvenciókból fakadó C. Iulius Caesar Octavianus nevet. Nemcsak a vér szerinti származására emlékeztető Octavianust hagyta el belőle, hanem az örökbefogadó nemzetségnevét, sőt végül saját *praenomenjét*, a Caiust is. A Kr. e. 30-as években számára fontos politikai üzenetet e nevek közül egyedül a *Caesar* hordozott, továbbá az, hogy az (örökbefogadó) apa az égiek közé emelkedett, az utód pedig hadvezér, vagyis katonai erő áll mögötte: Imperator Caesar divi filius. Ez a változat egészült ki Kr. e. 27-ben az Augustus névvel.

Suetonius részletesen tárgyalja a névválasztás szempontjait, illetve a név sugallta jelentéseket (*Augustus* 7. 2; lásd a lapszélén idézett szövegrészt). A *princeps* egyrészt tartózkodik attól, hogy új városalapítóként második Romulusnak neveztesse magát: ő csupán „gyarapítja” mindazt, amit Romulus és utódai felépítettek. Ugyanakkor ki-

1. kép. Augustus Mauzóleuma (Henner von Hesberg rekonstrukciója; forrás: Cooley 2009, 4)

Suetonius: *Augustus* 7

Később fölvette a Gaius Caesar, majd az Augustus nevet, az előbbi dédnagybátyja végrendeletének értelmében, a másodikat Munatius Plancus javaslatára. Azzal az indítvánnyal szemben ugyanis, hogy Romulus nevét vegye föl, mert hisz ő a város második alapítója, az a másik javaslat győzött, hogy hívják inkább Augustusnak, mivel ez a név nemcsak új, hanem sokkal tiszteletreméltóbb is. Hiszen augustusnak hívják a szent helyeket is, ahol az augurok figyelmeztetése alapján felszentelnek valamit – vagy az auctus (gyarapodás), vagy az avium gestus, illetve gustus (a madarak viselkedése, étvágya) kifejezésből származtatva, ahogy ebből az Ennius-idézetből is láthatjuk: „Isteni jelre (augusto augurio) lerakva a híres Róma alapját.”

Kopeczky Rita fordítása

Res Gestae Divi Augusti 34

Hatodik és hetedik consulságom idején [Kr. e. 28–27], miután a polgárháborúnak véget vettem, a legfőbb hatalom közös egyetértéssel rám ruházott birtokában az állam ügyeinek intézését a magam hatalmából a senatus és a római nép kezébe tettem. Ezért az érdememért senatusi határozat alapján

Augustusnak neveztek, és házam ajtófélfáját az egész nép nevében babérral díszítették, ajtóim fölé koszorút tűztek polgártársaim megmentésének jutalmául, és aranypajzsot helyeztek el a Curia Iuliában, melyet a felirat szerint a senatustól és a római néptől vitézségemért, nagylelkűségemért, igazságosságomért és jámborságomért kaptam. Ezután tekintély dolgában mindenkit fölülmúltam, hatalmam viszont semmivel sem volt több, mint hivatalbeli társaimnak.

Borzsák István fordítása, módosításokkal

fejezetten új, még nem „foglalt” névre van szüksége, mely végső soron mégis magasabb, hiszen nem egyetlen személyt idéz fel, hanem a „szent” kategóriáját általában. A névválasztás bizonyos értelemben minden szent helyet eleve „augustusivá” tesz, s szentté mindent, ami „augustusi”. Az *augurium* szóval való etimológiai kapcsolat révén ráadásul az *Augustus* mégiscsak összekapcsolja a *princeps* személyét a város alapításával, felidézve Romulus madárjósolatát. Ezáltal, mint az Enniustól idézett sor mutatja, Augustus utólagosan „beleírható” Róma alapítástörténetébe is: az Augustus-kort (természetesen egy erősen teleologikus narratíva keretei között) a romulusi jóslat által megjelölt végcélként lehet bemutatni, a történelmi fejlődés csúcspontjaként, amelyet immár csak állandósítani kell. Van végül még egy kulcsszó, melyet a választott név felidéz, de erre már nem Suetonius, hanem maga Augustus hívja fel a figyelmünket (*Res gestae* 34; lásd ismét a lapszéli idézetet). Az Augustus nevet – mint írja – a szenátus ruházta rá, miután különleges jogositványairól lemondott, s ezután tekintélyben (*auctoritas*), nem pedig a törvényi felhatalmazáson alapuló hatalomban (*potestas*) múlt felül mindenki mást. *Augustus* tehát – saját értelmezésében – az a személy, akinek többé nincs szüksége különleges jogkörre, mert személye és *auctoritasa* a különleges.¹

Augustus önéletrajzai

Legyen egy név bármilyen kifejező és sűrű jelentésű, s szolgálja ezáltal bármilyen jól a politikai önreprezentációt, egyvalamire nem képes: felidézhet ugyan történeteket, de elbeszélni nem tudja őket. Ehhez már narratív szövegre van szükség. Augustus, mint Suetonius írja (*Augustus* 85. 1), hozzá is fogott önéletrajza megírásához:

Sok különféle prózai művet írt, néhányat fel is olvasott, amelyekhez meghitt baráti köre volt a hallgatóság: például... önéletrajzi visszaemlékezéseit [De vita sua], amelyeket tizenhárom könyvben foglalt össze, de csak a cantabriai háborúig jutott.

Nem tudni, hogy mikor kezdett el dolgozni ezen az önéletrajzon, s hogy mikor és miért hagyta félbe; a szöveg mindenesetre eléggé terjedelmesnek tűnik úgy is, hogy csupán Kr. e. 23-ig, életének derekáig kíséri nyomon Augustus pályafutását.

2. kép. Kőfaragók dolgoznak a *Res gestae* Mussolini által rekonstruáltatott feliratán az 1930-as évek végén

Az egyes események körülményeit és hátterét minden bizonnyal feltáró elbeszélés kivételesen értékes forrás lenne számunkra elfogultsága ellenére is, ha – néhány töredék kivételével – nem veszett volna el. Ugyanakkor éppen terjedelme, az elbeszélőnek a részletekbe való belefeledkezése korlátozhatta ezen önéletrajznak a hasznát a politikai önreprezentáció eszközeként. A Suetonius által említett, baráti körben tartott felolvasások is érzékeltetik, milyen szűk körű lehetett egy ilyen szöveg potenciális közönsége, nemcsak a *princeps* életében, hanem halála után is. Augustus tizenhárom könyvből álló befejezetlen önéletrajzának tipikus befogadói a legszűkebb politikai-társadalmi elit tagjai, illetve a történetírók: ők azok, akiknek az életmódja lehetővé tette, illetve írói tevékenysége megkövetelte e szöveg végigolvasását.

Róma és a birodalom szélesebb nyilvánossága számára Augustus minden jel szerint a *másik* „önéletrajzát” szánta: azt a szöveget, melyre ma *Res gestae divi Augusti* („Az isteni Augustus tettei”, a továbbiakban *RG*) címen szokás hivatkozni. A *RG* igen röviden, mintegy 2500 szóban foglalja össze a *princeps* pályafutását: az általa viselt vagy éppen visszautasított hivatalokat (1–14. szakasz), építkezéseit és adományait a római népnek (15–24), katonai sikereit és külpolitikáját (25–33), illetve különleges politikai státusát és az ezt tükröző kitüntető címeket (34–35). Nem esik tehát szó semmiről, ami kívül esik a politika szféráján: nem olvasunk a *princeps* gyerekkoráról, családjáról,² vagy akár a Suetonius által említett írói tevékenységéről. A szöveg önéletrajzi, amennyiben beszélője egyes szám első személyben szólal meg – de mégsem igazi önéletrajz. Inkább egy-egy jelzővel vagy félmondattal értelmezett címek, tettek és adományok éppen hogy csak narrativizált katalógusáról beszélhetünk; olyan szövegről, mely az elbeszéléshez való viszonya tekintetében is az Augustus név és a befejezetlen önéletrajz között félúton helyezkedik el.

Nem meglepő, hogy a kutatók igen változatos műfaji megjelölésekkel illették ezt a nyelvi és stílári szikársága ellenére is nehezen jellemezhető szöveget.³ Érdemesebbnek tűnik ezért a *RG* minden jellegzetességével egyszerre elszámolni igyekvő meghatározás helyett azokat a különböző médiumokat és kontextusokat áttekinteni, melyekben a szöveg megjelenik, eltérő változatokban és különböző műfajokat felidézve.

A *Res gestae* felolvasása a szenátus előtt

A befejezetlen önéletrajzhoz hasonlóan nem világos, hogy Augustus mikor kezdett el dolgozni a *RG* szövegén, hányszor dolgozta át, s hogy szerkesztésében részt vettek-e, s ha igen, milyen mértékben a *princeps* titkárai. Az viszont kiderül a szövegből, hogy utolsó szerzői változata mikor keletkezett: „tizenháromszor voltam *consul*, mikor ezeket írtam, és harminchétszer nyertem el a *tribunusi* hatalmat” – olvassuk a 4. szakaszban, a szöveg pedig ezzel a mondattal zárul: „amikor ezeket leírtam, hetvenhatodik évemet éltem” (35). E két mondat együttesen Kr. u. 14. június 26. utánra, vagyis Augustus életének utolsó két hónapjára keltezi a szöveget.

Suetonius (*Augustus* 101. 1. 4) a *princeps* halála utáni első szenátusi ülésről írva beszámol a publikálás körülményeiről is:

Végrendeletét... a Vesta-szüzek hozták elő – náluk helyezte letétbe –, három, ugyancsak lepecsételt tekerccsel együtt. Mindezeket az írásokat a senatusban bontották és olvasták föl... A három tekerccs közül az egyik a temetésére vonatkozó utasításait tartalmazta, a másik a tettei felsorolását – úgy rendelkezett, hogy ezt bronztáblákra vésvé állítsák ki a Mauzóleum előtt – [indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum stauerentur], a harmadik pedig a legfontosabb adatokat az egész birodalom állapotáról.

A *RG* első befogadói tehát a római politikai elit tagjai, a szenátorok. Ez a felolvasás gyakran háttérbe szorul a *RG* értelmezésében, pedig több szempontból is igen érdekes lehet számunkra. A szöveg elbeszélője rögtön a második mondatban

Strabón: Geógraphika V. 3. 8

...ezt a helyet [a Campus Martiust] a legszentebbnek tartották és itt állították föl a legkiválóbb férfiak és nők emlékműveit. Legnevezetesebb az ún. Mauzóleum, egy nagy mesterséges domb a folyó mellett fehér márványból emelt magas talapzaton, egészen a csúcsáig örökzöld fákkal borítva; a csúcsán Augustus Caesar bronzszobra áll, a domb alatt pedig az ő sírhelye, valamint rokonainak és barátainak a sírhelye van, mögötte meg csodaszép sétányhelyül szolgáló nagy liget. A síkság közepén fehér márvány kerítéssel van körülvéve az a hely, ahol őt elégették, ez vasráccsal van bekerítve, belül meg nyárfákkal beültetve.

Földy József fordítása, módosításokkal

Ogier Ghiselin de Busbecq beszámolója a Monumentum Ancyranum felfedezéséről

Itt egy gyönyörű feliratot láttunk: azoknak a tábláknak a másolatát, melyeken Augustus tetteinek összefoglalását adta. Amennyit csak el lehetett olvasni belőle, embereinkkel lemásoltattuk. Egy romos és mennyezet nélküli épület – egykor talán a helytartó rezidenciája – márványfalára volt felvésve, a szöveg egyik fele a bejáratától jobbra, a másik balra. A legfelső sorok többé-kevésbé érintetlenek; a középső sorokban egyre több nehézséget jelentenek a szöveghiányok; a legalsó sorok viszont olyannyira sérültek a bot- és fejszecsapásoktól, hogy lényegében olvashatatlanok. Kétségtelenül hatalmas irodalmi veszteség ez, s a tudósok joggal sirathatják; annál is inkább, mivel nyilvánvaló, hogy ezt a várost Kisázsia lakói Augustusnak szentelték.

Kozák Dániel fordítása
(forrás: Cooley 2009, 44)

A Res gestae Divi Augusti függelékei

1. Annak a pénznek az összege, amelyet vagy a kincstárnak, vagy a római plebsnek, vagy az elbocsátott katonáknak adott: 600 000 000 denarius.
2. Új építkezései: Mars, Iuppiter Tonans és Iuppiter Feretrius, Apollo, az isteni Iulius, Quirinus, Minerva, Iuno Regina, Iuppiter Libertas, a Larok, Penates, Iuventas és Magna Mater temploma, a circus melletti szentély, a Curia a Chalcedicummal együtt, az Augustus-forum, a Basilica Iulia, a Marcellus-színház, a Porticus Octavia, a Tiberius túlsó partján a Caesarok ligete.
3. Helyreállította a Capitoliumot, szám szerint 82 szentélyt, a Pompeius-színházat, a vízvezetékeket, a Via Flamiát.
4. Azokat a kiadásokat, amelyeket színi látványosságokra, gladiatori játékokra és atlétákra, állathajszákra és tengeri útközletekre költött, valamint azt a pénzt, amelyet a coloniáknak, municipiumoknak, a földrendéstől és tűzvészről elpusztított városoknak vagy esetenként olyan barátainak és senatoroknak adományozott, akiknek a vagyonebecslését ő intézte, számba sem lehet venni.

éppen azt hangsúlyozza, hogy maga is e testület tagja volt („a senatus kitüntető határozatával tagjai közé választott C. Pansa és A. Hirtius consulsága alatt [Kr. e. 43]”, *RG* 1), ráadásul rögtön kiemelt helyet kapott („mégpedig úgy, hogy véleményemet a volt *consul*okkal együtt [tehát az elsők között] adhattam elő”, *RG* 1), később pedig hosszú időn át a testület „rangidős” tagja volt („a senatus feje voltam addig a napig, amikor ezeket leírtam, negyven éven keresztül”, *RG* 7). A *RG* tehát első előadásának kontextusában vizsgálva értelmezhető úgy is, mint a *princeps senatus* posztumusz „búcsúbeszéde” az általa vezetett testülettől és annak tagjaitól. A szöveg első modern szövegkiadója, Theodor Mommsen más műfaji megjelöléssel él, de ugyancsak a szenátust tekinti a szöveg ideális befogadójának: szerinte a *RG* Augustusnak mint a tisztségéről – halálával – leköszönő tisztségviselőnek a „hivatali beszámolója” (*Rechenschaftsbericht*).⁴

Mind a „búcsúbeszéd”, mind a „beszámoló” megjelölés elhomályosítja ugyanakkor a szöveg egyes retorikai dimenzióit. A *RG* kézírata – mint Suetoniusnál olvassuk – nem más, mint Augustus végrendeletének melléklete, s ezáltal legalábbis szimbolikus értelemben jogi dokumentumnak tekinthető.⁵ Ebből következik, hogy a felolvasása sem pusztán „előadás”. A végrendeletben foglaltak végrehajtásának előfeltétele, hogy felolvassák, s a közönség ekkor nem pusztán meghallgatja azt, hanem jelenlétével maga tanúsítja hitelességét, érvényességét. A *RG* felolvasását hallgató szenátorok tehát akarva-akaratlanul abban a helyzetben találják magukat, hogy az Augustus „politikai örökségét” összefoglaló végrendelet-mellékletet hitelesítik, elfogadva a *princeps* saját interpretációját politikai pályafutásáról, miszerint uralkodásának alapja nem a hatalom, hanem a tekintély volt, s hogy több, túlhatalmat biztosító tisztséget (*dictator*, örökös *consul*) visszautasított, megtisztelő címeit pedig éppen a szenátusnak köszönheti: „ők csináltak belőle Augustust”. A *princeps* több évtizedes uralkodása végén minden bizonnyal már sokkal inkább

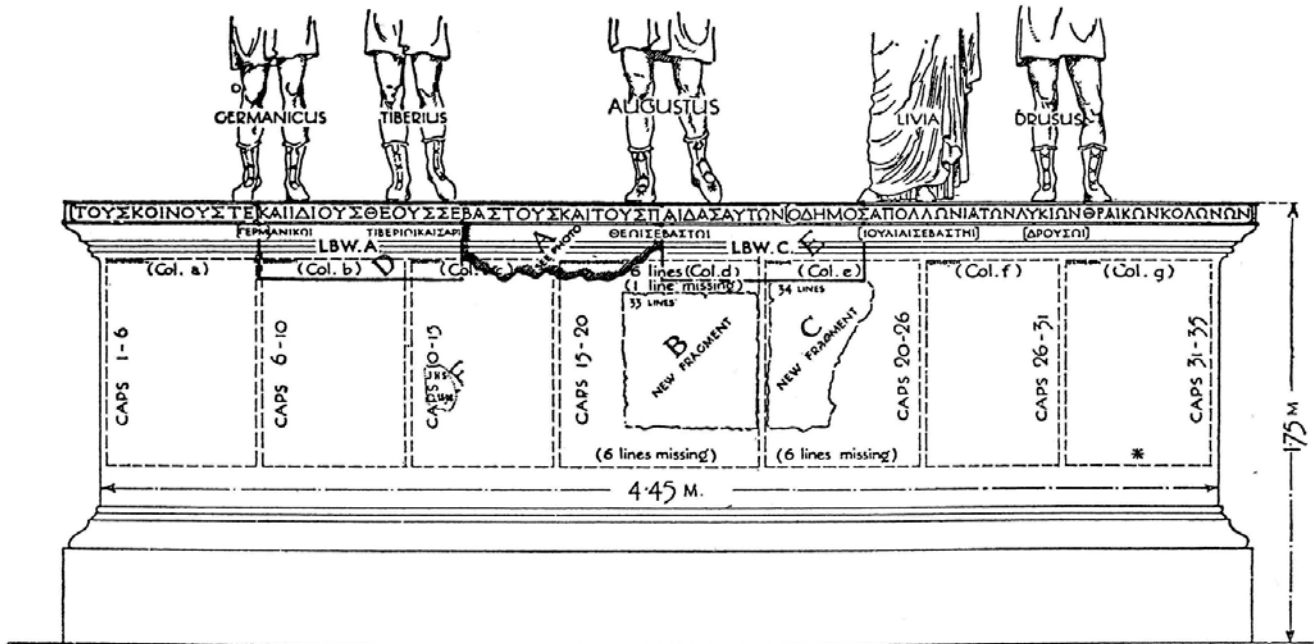
szimbolikus, mint valódi politikai jelentősége van ennek, de mégis, a *RG* végighallgatása és hitelesítése ebből az aspektusból nézve nem más, mint a behódolás utolsó aktsusa.

Nem tűnik mellékes szempontnak a felolvasó személye sem. Cassius Dio tudósítása (LVI. 33. 1) szerint a megtiszteltetés az ifjabb Drususnak, Tiberius fiának jutott, s ugyanő tartotta azután az egyik temetési beszédet is (a másikat Tiberius; Cassius Dio LVI. 34. 4; Suetonius: *Augustus* 100. 3). E körülmény a *RG*-t a hagyományos *laudatio funebris* szokatlan párjának mutatja:⁶ ugyanúgy a család egyik férfi tagja mondja el, s az elhunytat dicsőíti, csak éppen egyes szám első személyben. A temetésen képmása teszi személyében is, nemcsak testében jelenlévővé az elhunytat; a szenátusi ülésen a *RG* szövegét egyes szám első személyben felolvasó Drusus az, aki mintegy megszemélyesíti Augustust és a hangját „kölszöni” neki. A *princeps* halálával „Augustus” azon szereppé és névvé alakul át, melyet utódjaira örökösen hagy; a *RG*-t felolvasó s ezáltal Augustus szerepét alakító Drusus tehát hangsúlyosan nemcsak a császári család tagjaként, hanem a *princeps* későbbi lehetséges utódjaként, „ifjú Augustusként” is lép színpadra. Csakhogy éppen Drusus az, akinek vér szerinti származásával Augustus elégedetlen volt (Iulius vér nem folyt az ereiben, csak Claudius), s ezért adoptáltatta Tiberiusszal első örökösként Germanicust, hátrébb sorolva ezáltal Drusust az utódlási sorban. A *RG* felolvasása nyilvánvalóan nem változtatott ezen a helyzeten. Mégis,

3. kép. Róma istennő és Augustus temploma Ancyrában.

A *RG* latin felirata a templom képen látható előterében (*pronaos*ában), a kapu két oldalán volt olvasható; a görög felirat a templomnak a kép jobb szélén látható oldalfalán (forrás: wikipedia.org)

4. kép. A RG apolloniái görög feliratának rekonstrukciója (forrás: Elsner 1996, 50)

Drusus felléptetése óhatatlanul máris a *következő* utódlással kapcsolatos lehetséges politikai bonyodalmakra irányíthatta a hallgatóság figyelmét. Vajon mi lesz az elsődleges szempont Tiberius utódjának kiválasztásában: a néhai Augustus akarata, vagy Tiberius elfogultsága vér szerinti fia iránt?

A *Res gestae* a birodalom központjában: Augustus Mauzóleuma

Amint a fent már idézett Suetonius-részletből kiderül, Augustus az előre megépített sírhelye előtt álló feliratot tekintette a RG „ideális” változatának. Az Antonius elleni propaganda-hadjárat hevében eltervezett, s Kr. e. 28-ra fel is épített Mauzóleumot körülvevő ligeteket Augustus rögtön meg is nyitotta a nagyközönség előtt (Suetonius: *Augustus* 100. 4), s uralkodása idején már itt temették el a császári család tagjait (így például Agrippát és az ifjú Marcellust).⁷

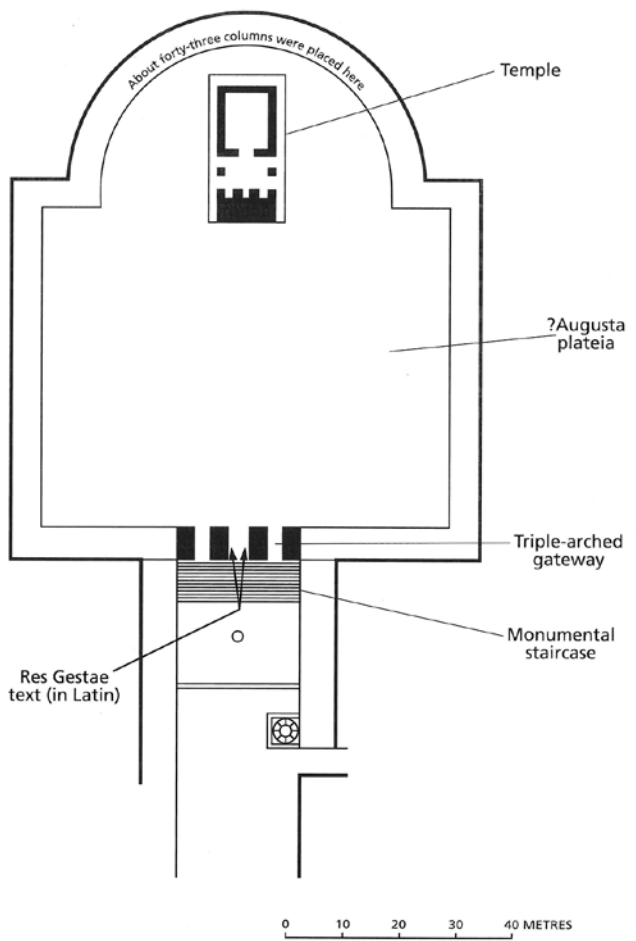
A síremlék bejáratánál Augustus utasításainak megfelelően két bronztablára vésett⁸ RG-t kézenfekvő sírfeliratként olvasni: a szöveg az elhunytak címeit és tetteit összefoglaló *elogium*ok műfaját idézi fel, melynek legismertebb példái a Cornelius Scipiók kriptájában talált feliratok, illetve (nem a szó szoros értelmében véve temetkezési kontextusban) az Augustus-forum híres rómaiakat (*summi viri*) bemutatató szoborcsarnokának feliratai. Van azonban három fontos különbség. Az első a RG önéletrajzi jellege: az *elogium*ok jellemzően harmadik személyben megszólaltatott szövegek. A második a szöveg anyagi hordozója: kő helyett bronz, ami Rómában jellemzően a hivatalos (tehát a politikai közösség által szentesített) dokumentumok sajátossága volt. A RG felirata mintha nem csupán az egyén szubjektív visszaemlékezése volna saját pályafutására, hanem e pályafutás kvázi hivatalos, kanonizált összefoglalása. A harmadik fontos eltérés a hagyományos *elogium*ok mű-

fajától a szöveg terjedelme. Egy sírfelirat jellemzően néhány sorban (éspedig verses formában) rögzíti az elhunyt nevét és legfontosabb címeit, tetteit – s ezt a hagyományt követik a császári család más tagjainak a Mauzóleum területén megtalált sírfeliratai is. A szöveg tehát már magával a terjedelmével is üzen befogadónak: a *princeps* politikai pályafutása egyszerűen szétfeszíti a hagyományos műfaji kereteket, az ő *elogium*át nem lehet néhány sorban megírni.

A bronztablák elvesztek, így a felirat szövege és látványa nem rekonstruálható pontosan. A provinciákban fennmaradt feliratok alapján következtetve azonban valószínűnek tűnik, hogy a feliratot a következő, vagy ehhez hasonló cím vezette be: *Res gestae* [vagy: *Index rerum gestarum*] *divi Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit, et impensarum, quas in rem publicam populumque Romanum fecit* („Az isteni Augustus tettei[nek jegyzéke], amelyekkel a földkerekséget a római nép hatalma alá hajtotta, és a kiadások, amelyeket az állam és a római nép javára fordított”).

A cím tehát hangsúlyos helyen közli az említett tettek végrehajtójának nevét; erre már csak azért is szükség lehet, mert az egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő majd csak az utolsó előtti szakaszban (34) fogja megnevezni magát. A cím ugyanakkor „értelmező tartalomjegyzékül” is szolgál egyben: tudatja az olvasóval, hogy tettekről és kiadásokról lesz szó, s hogy ezek célja a római nép világhuralmának és jólétének megeremtése volt. Feltűnő ugyanakkor, hogy az Augustus által viselt hivatalokra a cím nem utal, azt sugallva, hogy azok másodlagosak: eszközei csupán a tetteknek és a kiadásoknak.

Szolgál azonban a cím olyan információval is, melyre a szövegtörzsben azután nem találunk további utalást, mégpedig azért, mert a szerző életében még nem volt érvényes: Augustus az istenek közé emelkedett, *divus* lett.⁹ Ez az egyetlen jelző akár a RG egészének értelmezését is meghatározhatja: a tettek

5. kép. Az antiochiai *Augusta plateia* rekonstrukciós rajza
(forrás: Cooley 2009, 15)

és kiadások mintegy indokolják, hogy miért volt méltó Augustus erre a megtiszteltetésre. A Mauzóleum előtt kiállított felirat tükrében a szenátus előtt elhangzó *RG* is új jelentésárral gazdagodik: a Drusus által felolvasott szöveg értelmezhető úgy is, mint a még nem isteni Augustus „kortesbeszéde” saját istenné nyilvánítása mellett,¹⁰ melyben persze óvatosan kerül ki ennek explicit felvetését. A címben szereplő jelző és a szövegtörzs közti viszony sugallta üzenet, hogy ti. a tettei alapozzák meg Augustus istenné válását, az euhémerista teológia központi gondolatára emlékeztet, mely szerint az istenek valójában maguk is halandók voltak, akik kiváló tetteik révén isteni tiszteletet vívtak ki maguk számára. Amint arra Bosworth felhívta a figyelmet, akár szorosabb kapcsolatot is feltételezhetünk Euhémeros általunk csak töredékesen és idézetekből ismert *Hiera anagraphé* (Szent feljegyzés) című munkája és a *RG* között.¹¹ Euhémeros leírja, hogy Zeus mint világhódító uralkodó Panchaia szigetén (mely állítólag a Perzsa-öbölben található) felépíttette a saját templomát, s előtte aranytáblákra vésve felállította a tettei összefoglalását adó feliratot. Augustus tehát mintegy Euhémeros Zeusának nyomdokába lép, amikor síremléke előtt fém táblán állíttatja ki a *RG* szövegét.

Euhémeros művét Ennius lefordította, tehát jól ismert szöveg lehetett Rómában, de nyilván csak a szűkebb kulturális

elit körében; s egy ilyen intertextuális kapcsolat felismerése egyébként is művelt olvasót feltételez. Márpedig a Mauzóleum előtt felállított *RG* közönsége összetett csoport volt: a teljes *populus Romanus*, benne az elit tagjaival csakúgy, mint azokkal, akik tudnak olvasni, de olvasottsággal nem rendelkeznek, s azokkal, akik még olvasni sem tudnak. A felirat elolvasása ráadásul az írástudóknak sem lehetett különösebben könnyű: a *RG* terjedelmét tekintve vagy valószínűleg nagy méretű bronztáblákra, vagy igencsak kis betűkre volt szükség ahhoz, hogy a szöveg elférjen rajtuk.¹²

Csakhogy – bármilyen meglepően hangozzék is ez elsőre – egy felirat felállításakor a könnyen olvashatóság nem az egyetlen, s nem is feltétlenül az elsődleges szempont. Az utóbbi két évtizedben a kutatók egyre inkább hangsúlyozni kezdték, hogy a *RG* feliratát befogadói érzékelhették és értelmezhették nemcsak szöveggként, hanem tárgyként – tehát emlékműként (*monumentum*ként) – is, csakúgy, mint magát a Mauzóleumot és a Campus Martius északi részén Augustus által felépített emlékműkomplexum többi elemét, például a híres napórát vagy az Ara Pacist.¹³ Ha a néző nem tudja vagy nem akarja végigolvasni az „apró betűs részt”, akkor ugyan nem értesül az egyes tettekről, de ha legalább a címet kibetűzi (mely egyébként könnyen lehet, hogy nagyobb betűkkel volt írva), a felirat tartalmáról mégis értesül; s ha még a címet sem tudja elolvasni, azt akkor is értheti, hogy egy ünnepélyes feliratot lát, egy hatalmi jelképet, az ugyancsak a Mauzóleum bejáratánál felállított két obeliszk¹⁴ párját. Felmerül végül az a kérdés is, hogy a Mauzóleum előtt felállított feliratot – akár szöveggként, akár emlékműként – önálló, esztétikailag autonóm (még ha vizuális kontextusával párbeszédbe is lépő) alkotásnak kell-e tekintenünk: ha a Campus Martius augustusi emlékművei és épületei végső soron az általuk kijelölt tér egészét is vizuálisan elkülönülő objektumok alkotta, de mégis egy műalkotássá alakítják át, akkor a *RG* felirata is értelmezhető úgy, mint e komplex műalkotás egyik eleme, melynek ugyan van önálló jelentése is (s ez különösen szöveges mivoltában nyilvánul meg), de jelentőségét mégis inkább az egész részeként nyeri el. Az egyes építmények az augustusi önreprezentáció különböző aspektusait emelik ki.¹⁵ Az Ara Pacis – a Campus Martius egyetlen augustusi építménye, melyet a *RG* szövege megemlíti (12. szakasz) – az állandósított, Itáliába elhozott „új aranykort”, a békés és termékeny gyarapodást társítja Augustus uralmával mint állandósított ünneppel, s ezáltal különösen a *RG*-ben felsorolt, „a római nép javára fordított kiadásokkal” hasonlítható össze. A Mauzóleum az Augustus által alapított dinasztia Rómához kötöttségét fejezi ki szimbolikusan és síremlékként konkrétan is a városi térben; a Horologium obeliszkje az Augustusszal kezdődő új időszámítás és a politikai hatalom szoláris dimenziójának gondolatát fordítja át a tér nyelvére. A *RG* számára ez az eltérő aspektusok összehangolásából adódó, mégis a tér egységes üzenetévé összeálló kontextus egyszerre adja meg az értelmezés keretét, illetve jelenti szövegének térbeli/vizuális megfelelőjét: a felirat és a többi emlékmű kiegészítik egymást. A *RG* szövege textuálisan és (monumentális feliratként) vizuálisan maga is a tartós császári hatalom létesülésének azt az üzenetét közvetíti, amelynek sugalmazása a Campus Martiuson megvalósított augustusi térszervezés legfőbb retorikai célja.

A *Res gestae* a birodalom határvidékén: Ancyra, Antiochia, Apollonia

A római bronztablák elvesztével a *RG* századokon át az ismeretlen antik szövegek közé tartozott, mígnem 1555-ben I. Ferdinánd Szulejmán szultánhoz küldött követei – köztük Verancsics Antal pécsi püspök és Zay Ferenc – Ankarában felfedezték és azonosították *Monumentum Ancyranum* néven ismert másolatát. A 19–20. század fordulóján két további másolat töredékei kerültek elő a pisidiai Antiochia és Apollonia területén, melyek lehetővé tették a szöveg pontosabb rekonstrukcióját. Feltűnő, hogy mindhárom másolat Kis-Ázsiában, azon belül is az Augustus által Kr. e. 25-ben megszervezett Galatia provincia területén került elő: ez a tény, továbbá a három felirat szövegezése és topográfiai kontextusa közti eltérések (lásd alább) azt valószínűsítik, hogy nem közvetlen császári utasításra, hanem helyi kezdeményezésre történt a felállításuk.

A *RG* kis-ázsiai változatai szövegükben sem azonosak a római felirattal, hanem adaptálják, amint azt már a következőképpen kiegészített cím is érzékelteti: „Az isteni Augustus tettei... és a kiadások... Rómában két bronzszlopra vésvé kiállított szövegének másolata olvasható alább” (*Rerum gestarum... et impensarum... incisarum in duabus aheneis pilis, quae sunt Romae positae, exemplar subiectum*).

A szöveg kis-ázsiai „szerkesztői” tehát fontosnak tartják megjegyezni, hogy az olvasó egy másolatot lát, nem az eredetit – s éppen az erre vonatkozó kitéllel (mely Rómában nyil-

ván értelmetlen lett volna) akarva-akaratlanul azt is világossá teszik, hogy az eredeti és a másolat szövege nem teljes mértékben azonos egymással. A felirat másolat voltának hangsúlyozása azonban nemcsak „filológiai szörszálhasogatás”. Azt is tudatosítja a befogadóban, hogy ezt a szöveget, az istenek közé emelkedett Augustus „üzenetét” az utókornak, világszer- te terjeszteni kell.¹⁶ E terjesztés eszköze a sokszorosításon túl a fordítás is: a helyi közönség számára megkönnyítette a *RG* befogadását, ha a felirat görög fordításban is olvasható volt. E helyütt nincs mód a latin és a görög szöveg részletes összehasonlítására; elegendő annyit megemlíteni, hogy a – feltehetőleg nem latin anyanyelvű – fordító egyrészt a római kultúra hiányos ismeretére utaló hibákat vét, másrészt viszont kifejezetten a helyi olvasók kulturális ismereteit figyelembe véve adaptálja is a latin szöveget.¹⁷

A kis-ázsiai feliratokon a címhez hasonlóan a főszöveg is kiegészül, méghozzá négy pontból álló „függelékkal”, mely összegzi Augustus pénzadományait, az általa újonnan épített és felújított középületeket, végül az uralkodása idején rendezett látványosságokat, az egyes városoknak és magánszemélyeknek nyújtott segélyeket (lásd a lapszéli idézetet). Nem egyszerű kivonata, inkább értelmezése ez a *RG*-nek. A címben említett „tettek és kiadások” közül csak az utóbbiakra tér ki: a hódító helyett a gondoskodó Augustus képét erősíti. A függelék összeállítói ráadásul nemcsak kivonatolják, hanem ki is egészítik a főszöveget. A földrengésben vagy tűzvészben kárt

6. kép. Az *Augusta plateia* Antiochiában. A kép előterében a feltételezett Augustus-templom maradványai (Dick Osseman felvétele, forrás: <http://www.pbase.com/dosseman/antiochinpisidia>)

7. kép. Barbár fogoly az antiochiai hármaskapu domborműveiről
(forrás: Robinson 1924, 439)

szenvedett városok említésével (4. pont) olyan kiadásokra is utalnak, melyekről egyáltalán nem olvashattunk; talán éppen helyi eseményekre emlékeztet ez a megjegyzés. A függelék legérdekesebb részlete azonban mégsem ez, hanem az utolsó szó: *innumerabilis*, azaz „megszámlálhatatlan”.¹⁸ A más tekintetben persze tendenciózus és leegyszerűsítő értelmezést nyújtó függelék ezen a ponton mégis a *RG* retorikai eszköztárának egyik legfontosabb elemére mutat rá. Augustus a halmozással, a nagy számok említésével kívánja a szöveg befogadóját lenyűgözni: hány római polgárt számláltak össze uralkodásának különböző éveiben (8. szakasz), hányszor volt *consul* s tartott diadalmenetet (4), milyen távoli vidékekre jutottak el hadseregei (26),¹⁹ hány templomot építtetett és újjátott föl (19–21), hány száz *sestertiust* fizetett hány százezer polgárnak különböző alkalmakkor (15), vagy éppen hány ezer egzotikus vadállatot öltek le cirkuszi látványosságain (22).²⁰ A függelék (és egyben a teljes felirat) utolsó szava mintha tovább emelné a retorikai tétet: a nagy számoknál már csak a megszámlálhatatlanság lehet több. A függelék tehát a *princeps* pályafutásának bármely összefoglalását – magát a *RG*-t is – szükségképpen hiányos és kiegészítésre váró szövegnek mutatja, melyben nem lehetséges Augustus összes tettét és kiadását megemlíteni.

Kis-ázsiai változataiban tehát a *RG* Augustus által írt szöveget egyre több nem augustusi szerzőségű kísérő szöveg veszi körbe: a – talán eleve nem Augustustól származó – cím nyilvánvalóan nem augustusi kiegészítése, a függelék és a görög fordítás. Ezekben új hang szólal meg: a főszövegben Augustus egyes szám első személyben beszél, a cím és a függelékek beszélői viszont harmadik személyben szólnak Augustusról, a görög szövegben pedig a fordítói „hang” közvetíti a latin eredetit. A kis-ázsiai változatok ezáltal voltaképpen megjelenítik az istenek közé emelkedett Augustus és – a szó vallásos vagy tágabb értelmében vett – tisztelői közti kommunikáció, illetve együttműködés folyamatát is. Augustus szól a mindenkori olvasókhöz, de ehhez szüksége van a másolatok és fordítások halandó készítőinek segítségére – ők viszont nem egyszerűen csak terjesztik a szöveget, hanem befogadói is annak, akik saját szempontjaik szerint értelmezik és kiegészítik Augustus önéletrajzi beszámolóját, más és más hangsúlyokat adva neki. A *RG* feliratait tehát egyszerre két, egyaránt kulturális és politikai jelenségre irányítják a figyelmünket: egyrészt arra, hogy Augustus saját tetteinek elbeszélőjeként halála után is biztosítani tudja textuális (és az istenek közé emelt uralkodóként: metafizikai) jelenlétét a birodalom határvidékén csakúgy, mint a központjában, másrészt viszont arra is, hogy e jelenlét már csak részben biztosítja azt a hatalmat, mely a diskurzus irányításának képességében nyilvánul meg.

Eltérő hangsúlyokat adnak a *RG* szövegének a három kis-ázsiai felirat vizuális és topográfiai kontextusa közti különbségek is: utolsóként ezeket kell röviden áttekintenünk.²¹ Ancyrában, a provincia fővárosában a *RG* feliratát – mint arról már esett szó – Róma istennő és Augustus templomának falára vésték fel: a latin szöveget a templom előterében (*pronaos*) a szemközti oldalfalakra két részletben, a görög szöveget pedig a templom keleti oldalfalára.²² Ancyra Galatia provincia fővárosa volt, így nem meglepő, hogy egyaránt számítottak latin és a görög anyanyelvű befogadókra. A kialakulóban lévő császárkultusznak a birodalom római és nem római lakói közti kulturális kohézió erősítése eleve fontos aspektusa volt: egy-egy szöveget latin és görög nyelven is terjeszteni kellett, hogy minden potenciális olvasóhoz eljusson, az Augustus-kultusz viszont közös „nyelve” lehetett mindannyiuknak. Az Augustus-templom mint a *RG* feliratának kontextusa és egyben anyagi hordozója különösen felerősíthette a befogadók szemében a cím részét képező, fentebb már tárgyalt *divus* jelző jelentését és jelentőségét. Az egyes szám első személyben megszólaló beszélő Ancyrában nem egyszerűen egy „isteni” státusú személy, hanem maga a befogadó által látott templomban tisztelt, azt jelenlétével betöltő istenség, aki elbeszéli földi pályafutását mint az istenné válásához vezető utat.

Egészen más kontextusban jelenik meg a *RG* Apolloniában. A feltehetőleg a Kr. e. 3. században alapított városba Augustus küldött ugyan telepeseket, de nem került sor újraalapításra, és a város minden jel szerint megőrizte görög identitását. Ezzel függhet össze, hogy a *RG*-t itt csak görög fordításban tették közzé: nem lett volna számottevő közönsége a latin nyelvű szövegnek. A felirat egy 4,5 méter széles talapzatra volt felvéve, mely a Iulius–Claudius-dinasztia öt tagjának szobrát hordozta: középen állt Augustusé, a jobbján Tiberiusszal és Germanicusszal, a balján Liviával és Drususszal. A *RG* szövege fölött olvasható volt a helyi közösség mint adományozó szerepét ki-

emelő dedikációs felirat, illetve az egyes szobrok azonosítását megkönnyítő feliratok is. Elképzelhető, hogy a szoboregyüttes Augustus szent körzetében (*temenos*) állt, Apolloniában is lehetett tehát a *RG*-nek kultikus kontextusa; de kétségtelennek tűnik, hogy itt elsősorban Augustus dinasztiaalapító szerepét igyekeztek hangsúlyozni, s ezáltal a *RG* is a dinasztia alapítását szimbolizáló dokumentumként jelent meg. Különösképpen azért érdekes mindez, mert éppen az utódlás kérdéskörével a *RG* szövege nem foglalkozik. A szoboregyüttes tehát mint ha azáltal értelmezné a szöveget, hogy rámutat valamire, ami hiányzik belőle, s egyben ki is egészítené. A szobrokra tehát „vizuális függelékként” is tekinthetünk – vagy talán inkább folytatásként: „Az alább olvasható tettek és jótétemények végrehajtása után Augustus az istenek közé emelkedett; özvegye, Livia támogatja utódját, Tiberiust az uralkodásban; az ő utódai pedig Germanicus és Drusus.”

Antiochia sok tekintetben Apollonia tükörképe. A Kr. e. 3. században a Szeleukidák által alapított várost Augustus *colonia Caesarea Antiochia* néven újraalapította, veteránokat telepítve le benne.²³ Egyike volt azon kolóniáknak Pisidia területén, melyek fő feladata a vidék római ellenőrzésének megszilárdítása és védelme volt a közeli törzsekkel szemben. A birodalom határán élő, Augustus által letelepített veterán telepések számára elsődleges fontosságú volt rómaiságuk kifejezésre juttatása, a fővárossal való politikai és szimbolikus kapcsolatok megerősítése. Még az újonnan alapított város közigazgatásában tükröződött ez, több negyede ugyanis (például a *vicus Velabrus*, *Salutaris*, *Cermalus*) Róma hasonló nevű negyedeiről, utcáiról kapta a nevét – Antiochia lakói tehát mintha afféle „kis Rómaként” tekintettek volna városukra.²⁴ A görög környezettel szemben hangsúlyozott római identitás megjelenítésének eszköze lehet az is, hogy a *RG* szövegét Antiochiában minden jel szerint csak latinul, fordítás nélkül állították ki. A felirat annak a hármaskapunak a közvetlen környezetében volt olvasható, mely az „Augustus térre” vagy „Augustus fórumára” (*Augusta plateia*) vezető lépcsősor tetején állt. Az oszlopsorral szegélyezett tér a kapuval átellenes oldalon félkörívben (*exedra*) zárult, mely egy templomot ölelt körbe. Ha a feltételezések helytállóak, és ez Augustus temploma volt, akkor a *RG* Antiochiában

is kultikus kontextusban jelent meg, de a kapcsolat közvetetebbnak látszik, mint Ancyrában. A szöveg elsődleges vizuális kontextusát ezúttal a hármaskapu domborművei szolgáltatták. Az előkerült töredékeken a Győzelem szárnyas istennőjét, egy meztelenül, hátrakötözött kézzel letérdelő barbárt, Neptunust és delfineket, tritónokat, hadihajó döfőorrát láthatjuk. Nyilvánvaló, hogy a dombormű jelenetei Augustus szárazföldi és tengeri győzelmeire emlékeztették a nézőket. A veteránok számára alapított Antiochiában a hódító hadvezér volt Augustus azon szerepe, melyet hangsúlyozni igyekeztek, s a domborművön ábrázolt jelenetek a *RG* szövegén belül is a hódításokat összefoglaló szakaszoknak adtak különös nyomatékot. A felirat címében felállított kategóriák szerint a „(hadi)tettek” (*res gestae*) fontosabbnak bizonyultak, mint a függelékben is előtérbe helyezett „kiadások” (*impensae*).

Összegés

A klasszika-filológia klasszikus paradigmája szerint értelmezve a *Res gestae* egy szöveg, melyet csupán megrongálódott másolatai és görög fordítása alapján ismerünk, a kutató feladata pedig az, hogy a rendelkezésére álló adatokra támaszkodva a lehető legpontosabban rekonstruálja az eredetit; s kétségkívül a 19–20. századi klasszika-filológia egyik csúcsteljesítményének köszönhető, hogy a *Res gestae* ma teljes egészében olvasható szöveggé állt előttünk. Az újabb – a szöveg materialitását, illetve variabilitását figyelembe vevő – filológiaelméletek iránt nyitottabb megközelítés szerint viszont az előbbi kijelentés mégis több ponton is támadható. Nem evidens, mit kellene eredetinek tekintenünk: a Mauzózeum előtt olvasható feliratot, vagy a szerzői kéziratot, a végrendelet mellékletét? Elmosódik továbbá a *Res gestae* mint a szó szoros értelmében vett szöveg és kontextusa közötti határvonal: a feliratok vizuális, művészeti elemei, illetve a felolvasás szituációjának egyes jellemzői maguk is a komplex „mű” szerves alkotórészeivé válhatnak. A *Res gestae* különböző ismert változatai éppen ezáltal válnak „másolatok” mint másodlagos szövegek helyett egymással és bármilyen feltételezett eredetivel egyenrangú alkotásokká.²⁵

Jegyzetek

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 Augustus *auctoritas*áról mint performatív természetű politikai hatalomról a *Res gestae* kontextusában lásd Lowrie 2009, 279–308.
- 2 Két szövegrészben szó esik családtagokról, de kifejezetten politikai kontextusban: Augustus említi, hogy bosszút állt atyja – tehát Iulius Caesar – gyilkosain (2), később pedig említi fiatalon elhunyt unokáit, Gaiust és Luciust, akiket a rómaiak az őiránta tanúsított tisztelet jeleként tüntettek ki különböző tisztségekkel (14).
- 3 Lásd Ramage 1987, 111–116 és 135–139, valamint Cooley 2009, 30–41 összefoglalásait.
- 4 Mommsen 1906.
- 5 Augustus végrendeletéről jogi szempontból lásd Champlin 1989, aki a *RG*-t nem csupán szimbolikus értelemben véve jogi dokumentumként elemzi.
- 6 A római temetési felvonulás, a *pompa funebris* szerepéről a római emlékezetkultúrában lásd Hegyi W. 2009.

- 7 A Mauzózeumról és a római császárok síremlékeiről bővebben lásd Davies 2000 (a Mauzózeumról: 13–19 és *passim*).
- 8 A táblák számát a Kis-Ázsiában megtalált feliratok kiegészített címe adja meg – lásd alább. Érdekes, hogy a kortárs görög földrajzi író, Strabón a Mauzózeum leírásakor (*Geographika* V. 3. 8) nem említi a feliratot: lehet, hogy a szövegrész még Augustus életében íródott, de az is elképzelhető, hogy a latin felirat a görög szerző „vakfoltjára” esik. A *RG*-ről és általában a feliratokról mint a császári propaganda eszközeiről vö. Alföldy 2004.
- 9 Istené nyilvánítására röviddel a temetés után került sor: Tacitus: *Annales* I. 10. 8.
- 10 Így Wilamowitz-Moellendorff 1886, 625.
- 11 Bosworth 1999, aki Euhémeros mellett tárgyal más hellénisztikus előzményeket, illetve az *Aeneis* VI. énekét is.
- 12 Lásd részletesebben Hijmans 2015.
- 13 Lásd elsősorban Elsner (1996) és Güven (1998) tanulmányait.

- 14 Az obeliszkek ma is láthatók Rómában, de másutt: az egyik a Santa Maria Maggiore, a másik a Palazzo Quirinale előtti téren.
- 15 A Campus Martius augustusi emlékműveiről részletesebben lásd Zanker 1988, 72–77, 143–145, 172–183 (utóbbi részlet a folytatásával együtt magyarul is: *Ókor* 10/1, 2011, 61–71) és *passim*; Rehak 2006.
- 16 A szöveg másolása (ismételhetősége) és a *RG* retorikai üzenete közti összefüggésekről lásd Lowrie 2009, 294–308.
- 17 A fordítás jellemzőiről, a fordító személyének lehetséges kilétééről lásd Wigtil 1982 és Cooley 2009, 26–30.
- 18 Ezzel a szövegváltozással a *RG* függeléke (minden bizonnyal anélkül, hogy szövegezője kifejezetten erre törekedett volna) rendkívül érdekes párbeszédre lép a Horatius ódáinak első három könyvét „bronznál tartósabb költői emlékműként” – az augustusi *monumentumok* párjaként – láttató 3.30. *carmennel*, melyben a szöveges emlékmű többek között „az évek megszámlálhatatlan sorával” (*innumerabilis annorum series*, 4–5) szemben bizonyul ellenállónak. (Az *innumerabilis* szó teremtette intertextuális kapcsolatra Tamás Ábel hívta fel a figyelmet – köszönet érte!) A *RG* függelékében tehát a megszámlálhatatlanság (ti. az adományoké) a maradandó hírnév egyik oka, a Horatius-versben pedig éppen ellenkezőleg, a következménye: az *innumerabilis* végső soron ott nemcsak az évek, hanem a befogadói aktusok megszámlálhatatlanságát is előrevetíti.
- 19 Az augustusi propaganda és a *RG* geopolitikai vonatkozásairól lásd Grüll 2008.
- 20 Érdemes megemlíteni, hogy Augustus végrendeletének Suetonius által említett harmadik melléklete is számok és összegek listája: „a legfontosabb adatokat [tartalmazta] az egész birodalom állapotáról: hol mekkora csapatok vannak szolgálatban, mennyi pénz van az államkincstárban és az ő kincstáiraiban, mennyi az állami jövedelmek hátraléka” (*Augustus* 101. 4). Az utolsó kitételből világos, hogy e mellékletben nem a számok nagysága, hanem az adatok pontossága és részletessége lehetett retorikai hatás forrása: Augustus hatalma (mint minden hatalom) nem utolsósorban az adatok pontos ismeretén, illetve elrendezésükön és értelmezésükön alapul.
- 21 A három feliratról és lelőhelyükről bővebben lásd Cooley 2009, 6–18, további szakirodalommal.
- 22 Különösen a fordítás esetlegesnek tűnő elhelyezése valószínűsíti, hogy a felirat nem szerepelt a feltehetőleg még Augustus uralkodása alatt épített templom eredeti terveiben.
- 23 Bár nem említi név szerint, de az általa alapított kolóniák egyikéként Augustus utal a pisidiai Antiochiára is: „Africában, Sziciliában, Macedoniában, mindkét Hispaniában, Achaiában, Asiában, Syriában, Gallia Narbonensisben és Pisidiában katonai telepeket alapítottam” (*RG* 28).
- 24 Levick 1967, 76–77; vö. Cooley 2009, 13–14.
- 25 Vö. Bornstein 2011, aki a 19–20. századi angolszász költészetben vizsgálja az irodalmi mű szövege („nyelvi kódja”) és megjelenésének vizuális, materiális aspektusai („könyvészeti kódja”) közti összjátékot, ezek egyenrangúságát hangsúlyozva a jelentés alakításában. A *RG* kontextusában természetesen inkább „epigráfiai kódrol” beszélhetnénk, de Bornstein példái között is találunk feliratként is működő szöveget, Emma Lazarus *Az új kolosszus* című versét, mely két helyen: a New York-i Szabadság-szobor talapzatának belsejében és a Kennedy repülőtér feliratként is olvasható, eltérő értelmezést sugallva mind a változó szövegezés, mind a szöveg különböző materiális kontextusai révén.

Bibliográfia

- Alföldy G. 2004. „Római császárok és feliratos emlékeik. Antik »médiák« a hatalom szolgálatában”: *Ókor* 3/2, 27–34.
- Bornstein, G. 2011. „Hogyan olvassuk a könyvdalt?”: Déri B. – Kelemen P. – Krupp J. – Tamás Á. (szerk.): *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*. Budapest, 81–117.
- Bosworth, B. 1999. „Augustus, the *Res Gestae* and Hellenistic Theories of Apotheosis”: *Journal of Roman Studies* 89, 1–18.
- Champlin, E. 1989. „The Testament of Augustus”: *Rheinisches Museum für Philologie* 132, 154–165.
- Cooley, A. E. 2009. *Res Gestae Divi Augusti. Text, Translation, and Commentary*. Cambridge.
- Davies, P. J. E. 2000. *Death and the Emperor. Roman Imperial Funerary Monuments from Augustus to Marcus Aurelius*. Cambridge.
- Elsner, J. 1996. „Inventing Imperium: Texts and the Propaganda of Monuments in Augustan Rome”: uő (szerk.): *Art and Text in Roman Culture*. Cambridge, 32–53.
- Grüll T. 2008. „A principátus geopolitikai propagandája”: *Ókor* 7/3, 56–65.
- Güven, S. 1998. „Displaying the *Res Gestae* of Augustus: A Monument of Imperial Image for All”: *Journal of the Society of Architectural Historians* 57, 30–45.
- Hegyí W. Gy. 2009. „Ősök, maszkok, utódok: A pompa funebris Rómában”: *Ókor* 8/3–4, 70–77.
- Hijmans, S. 2015. „Monumentalising the Ephemeral in Ancient Rome”: A. M. Kemezis (szerk.): *Urban Dreams and Realities in Antiquity. Remains and Representations of the Ancient City*. Leiden, 144–161.
- Levick, B. 1967. *Roman Colonies in Southern Asia Minor*. Oxford.
- Lowrie, M. 2009. *Writing, Performance, and Authority in Augustan Rome*. Oxford.
- Mommsen, T. 1906. „Der Rechenschaftsbericht des Augustus”: uő: *Gesammelte Schriften*. IV. Berlin, 247–258.
- Ramage, E. S. 1987. *The Nature and Purpose of Augustus' Res Gestae*. Stuttgart.
- Rehak, P. 2006. *Imperium and Cosmos. Augustus and the Northern Campus Martius*. Madison.
- Robinson, D. M. 1924. „A Preliminary Report on the Excavations at Pisidian Antioch and at Sizma”: *American Journal of Archaeology* 28, 435–444.
- Wigtil, D. N. 1982. „The Translator of the Greek *Res Gestae* of Augustus”: *American Journal of Philology* 103, 189–194.
- Wilamowitz-Moellendorff, U. von. 1886. „Res Gestae Divi Augusti”: *Hermes* 21, 623–627.
- Zanker, P. 1988. *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor.